

Zālāju apsaimniekošana dabas daudzveidībai

Sagatavots Latvijas Vides aizsardzības fonda finansētajā projektā
“Uz zināšanām balstīta biotopu apsaimniekošana” (Nr. 1-08/172/2018)

Autore: Agnese Priede

SATURS

Svarīgi jēdzieni un to skaidrojums.....	3
Dabisko zālāju biotopu veidi Latvijā.....	4
Dabisko zālāju aizsardzības stāvoklis Latvijā.....	5
Dabisko zālāju vērtība.....	6
Kā zināt, vai zālājs ir dabisks un kā novērtēt tā kvalitāti?.....	6
<i>Pazīmes, kas parāda zālājs ir dabisks un samērā labā vai labā stāvoklī.....</i>	<i>7</i>
<i>Pazīmes, kas liecina par dabiska zālāja degradāciju aizaugšanas dēļ.....</i>	<i>7</i>
Kā atjaunot aizaugušu dabisko zālāju?.....	8
<i>Koku un krūmu izciršana.....</i>	<i>8</i>
<i>Celmu un krūmu sakņu (augšnes virskārtas) frēzēšana.....</i>	<i>8</i>
Kā apsaimniekot (kopt) dabisko zālāju?.....	9
Vai ielabotā zālājā un/vai atmatā var atjaunot vai izveidot bioloģiski vērtīgu zālāju?.....	10
Pazīmes, kas liecina, ka zālāja stāvoklis uzlabojas un tas kļūst bioloģiski vērtīgs.....	10
Ko katrs varam darīt dabisko zālāju un tiem raksturīgo sugu labā?.....	11
Finansiāls atbalsts bioloģiski vērtīgo zālāju apsaimniekošanai.....	11
Papildus materiāli internetā.....	13

Svarīgi jēdzieni un to skaidrojums

Zālāji ir ekosistēmas, kurās augu biomasu saražo daudzgadīgas graudzāles, grīši un citas lakstaugu sugas. Zāles biomasu no ekosistēmas pastāvīgi iznes savvaļas dzīvnieki vai cilvēki un to mājlopi.

Pļavas un ganības. Zālājus biežāk mēdz saukt par pļavām, kas nav nepareizi, taču jāņem vērā, ka pļavas ir tikai daļa no zālājiem. Pļava ir zālājs, kurā pļauj (visticamāk, arī vāc zāli vai sienu), bet ganības – zālājs, kurā gana lopus. Dažkārt apsaimniekošana ir jaukta – nopļauj zāli un gana atālā. Zālājs ir arī zāliens – mauriņš, ko bieži pļauj un īpaši kopj. Zālājs ir arī tāds, kurā vairs nenotiek nekāda apsaimniekošana – tāad tā īsti vairs nav ne pļava, ne ganības. Apsaimniekošanas veidi ietelmē arī zālāja īpašības, un ļoti līdzīgos mitruma un augsnes apstākļos atšķiries augu un dzīvnieku sabiedrības pļavā un ganībās. Šajā materiālā pļavas un ganības kopā sauksim par zālājiem.

Dabisks zālājs, pavisam stingri ņemot, ir tāds, kura pastāvēšanu nodrošina dabas apstākļi (pali, uguns, savvaļas zālēdāji u. c.) un cilvēka lauksaimnieciskā darbība nav nepieciešama. Dabiski zālāji sastopami galvenokārt stepes zonā. Latvijā dabas aizsardzībā jēdzienu **dabiski zālāji** lieto kā sinonīmu **daļēji dabiskiem zālājiem** (angliski – *semi-natural grasslands*) – šāds jēdzienu lietojums ir nostabilizējies gan dabas aizsardzībā, gan zinātniskajā literatūrā.

Daļēji dabisks zālājs (= dabisks zālājs) ir tāds zālājs, kura pastāvēšanu (neaizaugšanu, pārmaiņas, pārtopot citā ekosistēmā) nodrošina cilvēka lauksaimnieciskā darbība (pļaušana vai mājlopu ganīšana), bet vides apstākļus un sugu sastāvu – dabiskie procesi. Daļēji dabiskā zālājā ir izveidojies ilgstoši ekstensīvi pļautiem un ganītiem zālājiem raksturīgs savvaļas sugu sastāvs un nav novērojamas nozīmīgas iekultivēšanas pazīmes.

Dabiskus (= daļēji dabiskus) zālājus reizēm sauc arī par **neielabotiem (neiekultivētiem) zālājiem**.

Latvijā dabiskie (= daļēji dabiskie) zālāji ietver visus Eiropas Savienības nozīmes aizsargājamās zālāju biotopus, t. i., tos, kas iekļauti Biotopu direktīvas I pielikumā un atzīmēti ar kodu 6***.

Bioloģiski vērtīgs zālājs (bieži lieto saīsinājumu BVZ) ietver Eiropas Savienības nozīmes aizsargājamo biotopu zālājus veidus (Latvijā – visi dabisko zālāju biotopu veidi) un putniem nozīmīgas dzīvotnes zālājos (var būt gan dabiskie zālāji, gan kultivēti ilggadīgi zālāji). Zālājs ir putniem nozīmīga dzīvotne tad, ja tajā sastopama vismaz viena Putnu direktīvas I pielikuma suga, reta zālājos ligzdojoša putnu suga, kāda no pļavas bridējputnu sugām vai zālājiem raksturīga putnu suga ar skaita samazināšanās tendenci. Šos zālāju veidus neoficināli sauc par *botāniskajiem BVZ* un *putnu BVZ*.

Botāniskais BVZ = Eiropas Savienības nozīmes aizsargājams biotops = dabisks zālājs.

Dabisko zālāju indikatorsugas (= bioloģiski vērtīgu zālāju (BVZ) indikatorsugas) – augu sugas, kuru klātbūtne kombinācijā ar citām pazīmēm (zālāja struktūru, pārējo sugu sastāvu) liecina par zālāja dabiskumu. Latvijā izmanto 54 BVZ indikatorsugas: skat. [Baroniņa, Kabucis \(2008\)](#) un [Rūsiņa \(red.\) \(2017\) – 4. pielikums](#).

Kultivēts ilggadīgs zālājs ir tāds, kurā vides apstākļus kontrolē ar agrotehniskiem paņēmieniem (mēslo, nosusina) un augāju veido, to iesējot vai piesējot, bet retāk nekā reizi piecos gados. Iesēj vai piesēj augstražīgas graudzāles (timotiņu, kamolzāli, lapsasti, aireni u. c.) un tauriņziežus (āboliņus,

lucernu, galegu u. c.). Kultivēts zālājs var būt arī īslaicīgs (to atjauno – atkal iesēj – biežāk nekā reizi piecos gados un intensīvi mēslo) – tad to sauc par aramzemē sētu zālāju.

Kultivēti ilggadīgi zālāji NAV dabiski zālāji. Tomēr ar laiku, ja tajos vairs nenotiek piesēšana un mēslošana, tie tiek ilgstoši pļauti vai noganīti, tajos var parādīties dabisku zālāju pazīmes.

Atmata ir aramzeme, kas vismaz vienu gadu nav izmantota kultūraugu audzēšanai. Jaunas atmatas, kas atstātas bez apstrādāšanas, parasti sauc par papuvēm. Šajā materiālā ar jēdzienu *atmata* domāta plašākā izpratnē – ilgāku laiku bez apstrādāšanas, mēslošanas un kopšanas atstāta aramzeme, kurā izveidojies daudzgadīgu sugu augājs.

Dabisko zālāju biotopu veidi Latvijā

Dabisks zālājs ir radies dabas procesu, cilvēka un mājdzīvnieku ilgstošā mijiedarbībā. Savvaļas sugu sastāvs veidojies pats, bet zālāja pastāvēšanu (neaizaugšanu, neizzušanu) nodrošina cilvēks un viņa mājlopi.

Visdabiskākie un bioloģiski vērtīgākie ir seni zālāji, kas nekad nav bijuši uzarti un jau vairākus gadu desmitus vai pat simts un vairāk gadu izmantoti tikai pļaušanai un ganīšanai. Dabisks zālājs ar laiku – vairāku gadu desmitu laikā – var izveidoties arī kultivētu zālāju un aramzemju vietā, ja to ilgstoši ekstensīvi apsaimnieko. Starpstadijā var būt raksturīgas gan kultivēta zālāja vai atmatas, gan dabiska zālāja pazīmes. Tas nozīmē, ka dabiski zālāji arī pēc iznīcināšanas var atjaunoties, ja ir vajadzīgie priekšnosacījumi, tomēr tas vienmēr notiek ilgā laika posmā – vairāku gadu desmitu laikā, ja ir labvēlīgi apstākļi. Dabisko zālāju var iznīcināt ātri (piemēram, uzarot un apsējot ar graudzālēm), bet tā atjaunošana ir laikietilpīgs un reizēm arī ļoti sarežģīta un dārga.

Latvijā dabiskiem zālājiem pieskaita visus Eiropas Savienības nozīmes biotopu veidus (iekļauti Biotopu direktīvas I pielikumā ar kodu 6***). Šie paši biotopu veidi ir īpaši aizsargājami arī atbilstoši nacionāla līmeņa regulējumam ([Ministru kabineta noteikumiem](#)¹). Zvaigznīte (*) pie biotopa koda nozīmē, ka biotopa veids ir Eiropas Savienībā prioritāri aizsargājams.

Šie biotopu veidi ir:

- 1630* Piejūras zālāji,
- 6110* Lakstaugu pioniersabiedrības seklās kaļķainās augsnēs,
- 6120* Smiltāju zālāji,
- 6210(*) Sausi zālāji kaļķainās augsnēs (* attiecas, ja zālājs ir nozīmīga orhideju atradne),
- 6230* Vilkakūlas (tukšaiņu) zālāji,
- 6270* Sugām bagātas ganības un ganītas pļavas,
- 6410 Mitri zālāji periodiski izžūstošās augsnēs,
- 6430 Eitrofas augstu lakstaugu audzes,
- 6450 Palieņu zālāji,
- 6510 Mēreni mitras pļavas,
- 6530* Parkveida pļavas un ganības.

Zālājiem parasti pieskaita arī biotopu 5130 Kadiķu audzes zālajos un virsajos, kā arī cieša saistība ar zālājiem ir biotopam 9070 Meža ganības.

Latvijā visbiežāk un vislielākajās platībās sastopamas sugām bagātas ganības un ganītas pļavas (39% no kopējās dabisko zālāju platības), palieņu zālāji (32%) un mēreni mitras pļavas (11%).

1 Ministru kabineta 20.06.2017. noteikumi Nr. 350 „Par īpaši aizsargājamo biotopu veidu sarakstu”.

Sausi kaļķaini zālāji aizņem ap 6%, eitrofas augsto lakstaugu audzes, mitri zālāji periodiski izžūstošās augsnēs un parkveida zālāji – katrs apmēram 3%, smiltāju zālāji – 2%, bet visretāk sastopamas lakstaugu pioniersabiedrības seklās kaļķainās augsnēs un piejūras zālāji – abi biotopu veidi sastopami nelielās platībās tikai dažās vietās Latvijā (Rūsiņa (red.) 2017).

Dabisko zālāju aizsardzības stāvoklis Latvijā

Latvijā dabisko zālāju biotopi ir kritiski apdraudēti, to platības sarūk un kvalitāte pasliktinās. Ir labi piemēri, kad aizauguši vai citādi degradēti zālāji tiek atjaunoti un apsaimniekoti, tomēr kopējo situāciju valsts mērogā tas būtiski neuzlabo. Lielākā daļa dabisko zālāju turpina aizaugt vai tiek uzarti, apmežoti, apbūvēti vai citādi pārveidoti.

19. gadsimtā dabiskie zālāji aizņēma aptuveni 30% no Latvijas teritorijas. 20. gadsimta vidū to platība bija aptuveni 13% no valsts teritorijas. Strauja platību sarūkšana sākās kopš 20. gadsimta 50. gadiem, kad sākās gan lauksaimniecības zemju meliorācija un ielabošana plašākā mērogā, gan mazāk auglīgo lauksaimniecības zemju pamešana un zālāju aizaugšana – lielākoties tas skāra attālākus nostūrus ar mazauglīgām augsnēm. Mūsdienās tiek lēsts, ka **dabiskie zālāji aizņem tikai aptuveni 0,7% no Latvijas teritorijas jeb aptuveni 47 000 ha** (Lārmanis 2013; 1. attēls). Iespējams, šis skaitlis ir vēl mazāks. To parādis Eiropas Savienības nozīmes biotopu inventarizācijas rezultāti, kas tiks apkopoti 2019.–2020. gadā². Vismaz 60–80% no dabiskajiem zālājiem ir izzušanas stadijā (Lārmanis 2013).

Sēti (kultivēti) zālāji		Dabiskie zālāji = ES nozīmes aizsargājami biotopi 47 000 ha jeb 70% no BVZ	
Pārējie ilggadīgie zālāji	ES aizsargājamiem putniem nozīmīgas dzīvotnes 30% no BVZ	Ārpus Natura 2000 60%	Natura 2000 40%
85–90%	10–15%		
	68 000 ha		

1. attēls. Bioloģiski vērtīgu zālāju attiecība pret kopējo zālāju platību Latvijā.

Avots: S. Rūsiņa, prezentācija, www.daba.gov.lv.

Atbilstoši Biotopu direktīvas 17. pantam, reizi sešos gados visām Eiropas Savienības dalībvalstīm jāsniedz Eiropas Komisijai ziņojums par direktīvā iekļauto biotopu un sugu aizsardzības stāvokli. Pēdējais ziņojums sagatavots 2013. gadā, kad **gandrīz visi zālāju biotopu veidi Latvijā novērtēti kā sliktā aizsardzības stāvoklī esoši**, izņemot eitrofas lakstaugu audzes, kurām nav konstatēti būtiski apdraudējumi un šis biotopu veids spēj pastāvēt bez apsaimniekošanas. Nozīmīgākie pārējo zālāju biotopu sliktā aizsardzības stāvokļa iemesli ir neapsaimniekošana, nepareiza apsaimniekošana, kā arī lauksaimniecības intensifikācija, apmežošana, apbūve. Sliktais zālāju biotopu aizsardzības stāvoklis nozīmē arī to, ka labi neklājas arī zālājos mītošajām sugām, kas pielāgojušās noteiktiem apstākļiem. Katra dabiskā zālāja aizaugšana vai iznīcināšana samazina tām piemēroto dzīvotņu skaitu un platību, līdz ar to mazina to izdzīvošanas izredzes.

2 Projektā “Priekšnosacījumu izveide labākai bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai un ekosistēmu aizsardzībai Latvijā” jeb “Dabas skaitīšana”, KF Nr. 5.4.2.1/16/1/00 (2016–2020).

Dabisko zālāju vērtība

Zālāju vērtību varam mērīt pēc to bioloģiskās un ekosistēmu funkciju vērtības, ekonomiskā ieguvuma, kultūras un nemateriālās vērtības (Rūsiņa (red.) 2017). Par zālāju patieso un daudzpusīgo vērtību ikdienā neaizdomājamies, bet to kopējais piensums ir ļoti svarīgs cilvēcei vitāli svarīgo dabas procesu un resursu nodrošināšanā.

Dabiskie zālāji nodrošina **atbalsta un regulācijas pakalpojumus**, t. i., tie palīdz dabas procesu regulēšanā:

- piesaista atmosfēras oglekli, piedaloties klimata regulēšanā;
- samazina augsnes eroziju (piemēram, zālāji uz nogāzēm mazina to izskalošanas risku) un saglabā augsnes auglību;
- regulē palu stiprumu un samazina plūdu varbūtību;
- ir mājvieta daudziem kultūraugu apputeksnētājiem, bez kuriem nebūtu iespējama lauksaimniecības kultūru audzēšana.

Dabiskie zālāji nodrošina **materiālus resursus un pakalpojumus cilvēkam**:

- nodrošina lopbarību (ganības, siens), kas ir bagātīga ar vitamīniem un bioloģiski aktīvām vielām – līdz ar to šīs vērtīgās vielas nonāk arī mūsu maltītēs;
- biomasa, ko var izmanto enerģijas ražošanā;
- savvaļas augi – resurss krāšņumaugu šķirnēm un sēto zālāju graudzāļu un tauriņziežu šķirnēm;
- ārstniecības augi (tostarp daudz vēl neatklātu īpašību un izmantošanas iespēju);
- sēklas sugām bagātu zālāju atjaunošanai un izveidošanai;
- bišu ganības;
- zaļā tūrisma resurss (skaistas, daudzveidīgas ainavas; veselīga vide; augu un to vērtīgo īpašību iepazīšana utt.).

Dabiskajiem zālājiem ir **kultūras un nemateriālā vērtība**:

- estētiskā un ainavas vērtība (neatņemama Latvijas tradicionālās kultūrainavas sastāvdaļa);
- kultūrvēsturiskais mantojums (dziesmas, ticējumi, paražas, ārstniecības augu pielietojums utt.);
- iedvesmas avots un relaksācijas vieta – mūsdienās arvien lielāka vērtība;
- vietas identitāte;
- dzīvotne vietējām savvaļas sugām, tostarp retām, apdraudētām sugām, kam zālāji ir vienīgā dzīvotne;
- zinātniskā un izpētes vērtība.

Dabiskajie zālāji ir vērtība pati par sevi – milzīgs sugu un ģenētiskās daudzveidības resurss, bioloģiskās daudzveidības daļa ar savu nozīmi dabā, kuru līdz galam vēl neesam izzinājuši.

Kā zināt, vai zālājs ir dabisks un kā novērtēt tā kvalitāti?

Dabiska zālāja pazīmes lieliski izskaidrotas un shēmu veidā parādītas [S. Rūsiņas \(2017\) sagatavotajās plāvu un ganību apsaimniekošanas vadlīnijās](#) (23.–27. lpp.). Šeit uzskaitītas galvenās pazīmes, kas sastopamas visbiežāk.

Pazīmes, kas parāda zālājs ir dabisks un samērā labā vai labā stāvoklī

- Sastopamas vismaz 3–5 dabisko zālāju indikatorsugas visā zālāja platībā (nevis daži augi vai tikai zālāja malās gar grāvjiem, ceļiem vai dažos nelielos laukumos, piemēram, sausās pauguru virsotnēs).
- Labi izveidota velēna.
- Nav bieza kūlas slāņa.
- Nav izteikta sūnu slāņa, tās nedominē.
- Dominē dabiskiem zālājiem raksturīgas augu sugas (nevis sētas, nezālieņu vai ekspansīvas sugas) – skat. [Baroniņa, Kabucis \(2008\)](#) un [Rūsiņa \(red.\) \(2017\) – 4. pielikums](#).
- Raksturīgs veģetācijas stāvokums – parasti vismaz trīs (vai vairāk) lakstaugu stāvi – zemi, vidēji un augsti lakstaugi.

Ja nav konstatētas šīs pazīmes, tad zālājs, visticamāk, nav uzskatāms par dabisku. Tas var būt arī zaudējis savu atbilstību dabiskam zālājam aizaugot (degradējies sugu sastāvs, nav sastopamas dabiskiem zālājiem raksturīgās sugas un indikatorsugas).

Dažos gadījumos zālājs var neatbilst kādai no uzskaitītajām pazīmēm:

- zālājs var būt dabisks, neielabots, lai arī nav atrodamas indikatorsugas vai arī to ir ļoti maz gan skaita, gan seguma ziņā (piemēram, slapji palieņu zālāji, kuros dominē augstie grīši; zālāji ļoti nabadzīgās augsnēs);
- sausos zālājos smilšainās augsnēs un sen iekultivētos, bet ekstensīvi izmantotos sētos zālājos var būt sastopamas gan atmatas/kultivēta ilggadīga zālāja, gan dabiska zālāja pazīmes. Tas nozīmē, ka zālājs dabiskojas un to jau pašlaik vai drīz varēs pieskaitīt dabiskajiem zālājiem.

! Netipiskākos gadījumos, ja nav pārliecības par savu spriedumu, jāaicina sugu un biotopu aizsardzības jomas ekspertu, kurš palīdzēs novērtēt situāciju.

Pazīmes, kas liecina par dabiska zālāja degradāciju aizaugšanas dēļ

- Nav sastopamas dabisko zālāju indikatorsugas vai to ir ļoti maz un tikai atsevišķās pļavas daļās (malās, gar grāvjiem, ceļiem, nelielos laukumos).
- Biezs kūlas slānis.
- Biezs sūnu slānis.
- Lielā īpatsvarā sastopamas vai dominē ekspansīvas augu sugas – agresīvas sugas, kas pārņem zālāju, kad tajā pārtrauc apsaimniekošanu vai nepareizi apsaimnieko, smalcinot nopļauto zāli. Mitrās vietās ekspansīvas sugas ir parastā vīgrieze, niedre, molīnija; mēreni mitrās līdz sausās vietās – suņburkšķis, gārša, kārvele, smiltāju ciesa, plūksnainā īskāje, ugunspuķe, kamolzāle, ciņusmilga, kosas, kazene, avene; ļoti auglīgās vietās (nosusinātos kūdrājos, palienēs – nātres. Skat. [Rūsiņa \(red.\) \(2017\) – 4. pielikums](#).
- Lielā īpatsvarā sastopamas vai dominē invazīvas svešzemju augu sugas. Zālājos biežāk sastopamās ir Kanādas zeltgalvīte, Sosnovska latvānis, blīvā skābene, lupīnas, austrumu dižpērkone (mēreni mitros zālājos), dzeloņainais gurķis, puķu sprigane (palieņu zālājos), naktssvecas, ciprešu dievkociņš (sausos zālājos). Aizaugošos zālājos var “izplesties” arī invazīvas krūmu sugas: ošlapu kļava (īpaši palienēs), plūmjlapu aronija, krokainā roze, vārpainā korinte. Skat. [Rūsiņa \(red.\) \(2017\) – 3. pielikums](#).
- Nav vai vāji izteikts stāvokums – parasti augāju veido augstās graudzāles un citi augi, stipri aizaugušos zālājos – ekspansīvās sugas.

Kā atjaunot aizaugušu dabisko zālāju?

Ja zālājs ilgstoši bijis neapsaimniekots, bet tajā joprojām ir pazīmes, kas liecina, ka ir iespējams atjaunot dabisku zālāju (zemsedzē ir dabisko zālāju augu sugas, atrodamī parkveida formu koki utt.), to vajag darīt. Lai ievērotu normatīvo aktu prasības, **pirms darbu uzsākšanas jāiepazīstas ar iespējamiem ierobežojumiem, īpašām prasībām (piemēram, nepieciešamības saņemt atļaujas).** Īpaši ierobežojumi ir dabas rezervāta zonās un mikroliegumos – visas darbības jāaskaņo un jāsaņem atļaujas. Bijušajos zālāji, kas ir jau tik aizauguši, ka iekļauti Meža reģistrā (meža zemes), aizsargājamo nemeža biotopu atjaunošanai var veikt atmežošanu, taču tam nepieciešama atļauja³. Koku ciršanai ārpus meža zemes, ja koki sasniedz noteiktas dimensijas, nepieciešama pašvaldības atļauja⁴. **Ja teritorija atrodas īpaši aizsargājamā dabas teritorijā vai mikroliegumā⁵, vienmēr ieteicams savlaicīgi konsultēties ar Dabas aizsardzības pārvaldi.** Skat. [Rūsiņa \(red.\) \(2017\). 7.2. nodaļa.](#)

Koku un krūmu izciršana

Tas ir **pirmais solis aizaugušu zālāju atjaunošanā.** Koku un krūmu daudzums un sugu sastāvs atkarīgs no vietas apstākļiem. Viegļāk ir atkrūmot sausus zālājus, kuri parasti aizaug galvenokārt ar priedēm, kurām pēc izciršanas neaug atvases. Mitrākās vietās aug kārkli, bērzi, melnalkšņi, baltalkšņi, ar kuriem cīņa ir darbietilpīgāka un ilgstošāka, jo jāņem vērā, ka nākamajos gados būs atvases. Izcirstie **koki un krūmi jānocērt, cik zemu iespējams, lai nepaliek augsti celmi, viss nocirstais kokmateriāls jāsavāc.** To var izmantot šķeldā, malkā vai, ja apjoms nav liels, sadedzināt ugunsuros uz vietas. Dažkārt, lai izvestu kokmateriālu, jāatjauno aizaugušie ceļi, lai varētu piebraukt. Mitrās vietās nedrīkst pārvietoties ar smago tehniku ārpus sasaluma perioda, lai neveidotos rīses, kas vēlāk darbojas līdzīgi grāvjiem un apgrūtina turpmāko apsaimniekošanu. Mitrās vietās vēlams izmantot tehniku, kas rada mazu spiedienu uz augsni (kāpurķēdes, gumijas ķēdes, dubultie riteņi). Vislabāk darbus veiks ziemā, kad zemsedze sasalusi.

Lai daudzveidotu vidi, **vēlams saglabāt atsevišķus kokus – īpaši, ja tie ir veci un lielu dimensiju vai īpatnējas formas, arī atsevišķus krūmu pudurus,** tomēr lielākai daļai zālāja jābūt klajai. Ja aizaugušajā zālājā ir īpaši lieli koki, tad noteikti jāizmēra to apkārtmērs 1,3 m augstumā, lai pārbaudītu, vai tie nav īpaši aizsargājami koki (dižkoki)⁶!

Celmu un krūmu sakņu (augšes virskārtas) frēzēšana

Nepieciešama, lai efektīvi mazinātu izcirsto krūmu un koku atvašu ataugšanu. Ikgadēja atvašu pļaušana ir maz efektīva un darbietilpīga. Frēzēšana **palīdz arī nolīdzināt ciņus un citus nelīdzenumus** (bebru grāvīšus, nelielas bedres, skudru pūžņus u.c.), kas traucē turpmāko zālāja apsaimniekošanu. Pirms frēzēšanas jānovāc izcirstie krūmi un kūlas slānis, pretējā gadījumā augsne nonāks pārāk daudz barības vielu, kas nenāks par labu zālāja atjaunošanai.

Frēzēšanu nedrīkst veikt vietās, kur aug aizsargājamas augu sugas! Tā nav vēlama arī slapjās vietās. Mitrās vietās vislabāk frēzēt, kad augsnes virskārta sasalusi, tas nodarīs mazāku postu “vēlamo” augu saknēm un bezmugurkaulniekiem, kas mīt augsnes virskārtā.

Celms var arī izraut ar visām saknēm, pēc tam nolīdzinot virsmu. Nedrīkst atstāt augsti nozāgētus celms – vēlāk tie traucē pļaušanai.

3 Ministru kabineta 18.06.2013. noteikumi Nr. 325 “Noteikumi par īpaši aizsargājamo biotopu un īpaši aizsargājamo sugu dzīvotņu atjaunošanu mežā”.

4 Ministru kabineta 02.05.2012. noteikumi Nr. 309 “Noteikumi par koku ciršanu ārpus meža”.

5 Ministru kabineta 18.12.2012. noteikumi Nr. 940 “Noteikumi par mikroliegumu izveidošanas un apsaimniekošanas kārtību, to aizsardzību, kā arī mikroliegumu un to buferzonu noteikšanu”.

6 Ministru kabineta 16.03.2020. noteikumi Nr. 264 “Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju vispārējie aizsardzības un izmantošanas noteikumi”.

Herbicīdu izmantošana atvašu apkarošanai nav vēlama, jo nelabvēlīgi ietekmē gan raksturīgos augus, gan bezmugurkaulniekus, tostarp aizsargājamas sugas. Herbicīdus nedrīkst izmanto pie ūdenstilpēm un tecēm, ganībās un vietās, kur sastopamas aizsargājamas sugas!

Plašāk par zālāju atjaunošanu: [Rūsiņa \(red.\) \(2017\), II, III, IV daļa](#).

Kā apsaimniekot (kopt) dabisko zālāju?

Ja zālājs ilgstoši regulāri pļauts, savācot sienu, vai mēreni noganīts, visticamāk, viss ir kārtībā, un to jāturpina. Tomēr ievērojot dažus nosacījumus, kas uzlabos pļaušanas vai noganīšanas efektivitāti un nenoplicinās zālāja sugu daudzveidību.

Ir svarīgi pļaut pareizā laikā! Augu sugu daudzveidības saglabāšanai piemērotākais ir laiks īsi pirms Jāņiem vai nedaudz vēlāk – atkarībā no konkrētā gada laika apstākļiem. Nav jābaidās nopļaut retas augu sugas – tām klāsies sliktāk, ja pļava paliks nepļauta. Aizsargājamo augu saglabāšanai tomēr pļaušanas laikā var norobežot “saliņas”, kuras nopļaut vēlāk, kad izbīrušas sēklas – jūlija beigās vai augustā. Tāpat var darīt, ja pļavā ir maz dabiskiem zālājiem raksturīgu augu vai indikatoru sugu, kuru īpatsvaru gribas palielināt.

Jāsavāc nopļautā zāle vai siens! Labāk vākt sienu, lai, zālei izkalstot, paspēj izbirt augu sēklas. Ja siens netiek savākts vai zāle tiek smalcināta, tas jau dažu gadu laikā rada pārmēslošanas efektu – sarūk augu daudzveidība un ieviešas ekspansīvas sugas, no kurām grūti tikt vaļā. Daudzos gadījumos smalcināšana radījusi sliktāku ietekmi nekā nekā nedarīšana.

Pļāvās, kur ligzdo griezies un citi uz zemes ligzdojoši putni, jāpļauj vēlāk – sākot no 10. jūlija, kad mazuļi pametuši ligzdas.

Lai nesapļautu putnus un citus dzīvniekus un to mazuļus, **jāpļauj no pļavas vidus uz malām vai no vienas malas uz otru**, lai tie paspēj aizbēgt! Ļoti vēlams izmantot dzīvnieku aizbaidīšanas ierīces, ko piestiprina traktoram.

Nogantot jāņem vērā, kādi mājlopi piemēroti konkrētajam zālāja tipam un atkarībā no zālāja ražības un citiem apstākļiem jāizvēlas piemērotākā ganību slodze. Jāievēro dzīvnieku skaits uz platību, ko nosaka atbalsta maksājumu saņemšanas nosacījumi.

Bridējputniem (piemēram, kuitala, tilbītes, ķīvīte, ķikuts, mērkaziņa) un griezēm piemērotas vietas nav vēlams noganīt pavasarī, jo lopi izbradā ligzdas. Ja iespējams, šādās vietās (mitras palieņu pļavas, ezeru krasti) jāierīko regulējamās ganības, kurās pavasarī un vasaras sākumā mājlopus var nelaist ligzdošanas vietās un novirzīt uz mazāk jutīgām teritorijām.

Lai saglabātu pļavas un ganības sugām bagātas, tās **jāapsaimnieko regulāri!** Gandrīz vienmēr vēlams pļaušana reizi gadā (ne biežāk), nopļaujot līdz vasaras otrajai pusei.

Vēla pļaušana veicina ekspansīvu augu izplatīšanos – tie paspēj uzkrāt “spēku” sakņu sistēmā un izbirdināt sēklas, lai nākamajā gadā augtu jo leknāk. Vēlu pļaujot, ar laiku virsroku ņem graudzāles, bet sāk izzust krāšņi ziedošie augi. Savukārt **biežāka pļaušana nekā reizi gadā** ar laiku noplicina augu sastāvu. Izņēmums ir zālāji, kas aizauguši ar ekspansīvām vai invazīvām augu sugām – tur pirmajos gados vēlams pļaušana 2–3 reizes gadā (savācot nopļauto!), vēlams nogantot atālu, vai ļoti ražīgi, auglīgi zālāji. Samazinot ekspansīvo augu īpatsvaru, pļaušanas biežumu var samazināt. Izņēmums ir slapji zālāji, parasti uz kūdras augsne, ko var pļaut retāk kā reizi gadā (reizi 2–3 gados). Visticamāk, arī agrāk slāpuma dēļ tos nevarēja nopļaut katru gadu, dabisku iemeslu dēļ tie aizaug lēnāk un katru gadu pļaušana var nebūt iespējama (nevar iebruukt ar tehniku un savākt sienu).

Plašāk par zālāju kopšanu: [Rūsiņa \(red.\) \(2017\), III, IV daļa](#).

Vai ielabotā zālājā un/vai atmatā var atjaunot vai izveidot bioloģiski vērtīgu zālāju?

Jā, var. Ja zālājs bijis kultivēts vai tā bijusi aramzeme, un pašlaik tajā ir maza sugu daudzveidība, zālāju ar laiku iespējams dabiskot un palielināt tā bioloģisko vērtību. Ar laiku tas var kļūt par patvērumu augiem un dzīvniekiem, kuri nespēj izdzīvot intensīvi apsaimniekotās lauksaimniecības zemēs. Sarūkot dabisko zālāju platībām, šāda pieeja kļūst arvien aktuālāka. Jau **pašlaik vairs nepietiek ar to, ka atjaunojam dabiskos zālājus tikai tur, kur tie jau ir. Nāksies veidot tos no jauna to zālāju vietā, kuri ir zaudēti.**

Turpinot apsaimniekot zālāju, pļaujot un savācot sienu reizi gadā vai noganot, ar laiku sugu sastāvs kļūs daudzveidīgāks. Tomēr intensīvas lauksaimniecības vai mežainos apvidos, kur dabisko zālāju ir maz un tālu cits no cita, dabisko zālāju sugas var atgriezties lēni vai neatgriezties nemaz, jo tām nav, no kurienes atnākt – ceļš ir pārāk tāls.

Ja vairāku gadu laikā nav nekādu uzlabojumu...

Intensīvi mēslošanas, barības vielām pārbagātas augsnes bijušajās aramzemēs, arī nosusinātu zāļu purvu augsnes vairs nav piemērotas dabisko zālāju augu sugām. Nosusinātos zāļu purvos kūdra var būt stipri sadalījusies, atbrīvojot augiem pieejamas barības vielas. Ar pļaušanu un ganišanu var neizdoties atjaunot daudzveidīgu zālāju. Veidi, kā samazināt augsnes auglību, ir bieža pļaušana vairākreiz gadā vairākus gadus pēc kārtas, savācot zāli, augsnes virskārtas noņemšana, dziļa aršana un graudaugu sēšana, ar nopļauto biomasu aizvācot daļu lieko barības vielu u. c. Šīs metodes, izņemot biežu pļaušanu, Latvijā vēl nav izmēģinātas. Vispirms tās jātestē nelielās platībās, piesaistot zinātniekus un ekspertus.

Tomēr vēlamās sugas neatgriežas...

Var iesēt dabisko zālāju sugas – atvedot sugām bagātu zālāju sienu vai savācot savvaļas augu sēklas dabiskā zālājā. Svarīgi, lai siena pļauts vai sēklas ievāktas pareizā laikā – jūlijā līdz augusta sākumā, citādi sēklas būs jau izbīrušas. Būtiski, lai zālāja atjaunošanas vietā apstākļi ir līdzīgi kā tur, kur ievāc sienu vai sēklas. Piemēram, nav vērts ievākt sēklas mitrā vietā un mēģināt tās “piedabūt” augt sausā zālājā, un otrādi. Nedrīkst izmantot sēklas, kas ievāktas citās valstīs vai komerciālos sēklu maisījumos. Tie satur daudz sugu, kas nav raksturīgas dabiskiem zālājiem un svešzemju sugas! Var arī izrakt velēnas pēc apstākļiem līdzīgos dabiskos zālajos un aizvest uz jaunveidojamo vai atjaunojamo zālāju.

Pazīmes, kas liecina, ka zālāja stāvoklis uzlabojas un tas kļūst bioloģiski vērtīgs

- Samazinās kūlas un sūnu daudzums.
- Samazinās ekspansīvo augu sugu (niedru, nātru, suņburkšķu, gārsu, slotiņu cieras, kārveles, ložņu vārpas u. c.) īpatsvars vai tās izzūd pavisam.
- Samazinās invazīvo augu īpatsvars vai tās izzūd pavisam.
- Labi izveidojusies velēna.
- Zālājs nav pārganīts (nelīdzinās maurīnam ar zemu, ložņājošu augu dominanci).
- Palielinās dabiskiem zālājiem raksturīgo sugu skaits ([Auniņš \(red.\) 2013](#); [Rūsiņa \(red.\) 2017](#)).
- Ir sastopamas bioloģiski vērtīgo zālāju indikatorsugas ([Rūsiņa \(red.\) 2017](#)).
- Var novērot dažādus pļavu putnus (bridējputnus, griezi, dziedātājputnus u. c.), to ir vairāk nekā iepriekš.

Ko katrs varam darīt dabisko zālāju un tiem raksturīgo sugu labā?

Ne visiem pieder lauku īpašumi, kuros saglabāt, atjaunot vai no jauna izveidot dabisku, bioloģiski vērtīgu zālāju. Tomēr rūpēties par dabisko zālāju sugām var arī piemājas dārzā. Ja Tev pieder vismaz neliels mauriņš, arī to var darīt daudzveidīgāku un dabiskāku. Ne vienmēr labākais un acij pievilcīgākais ir ideāli gluds mauriņš, ko veido viena vai divas graudzāļu sugas. Vairojot bioloģisko daudzveidību kaut vai nelielā platībā, tā kļūs par jaunu “salu”, kas mazinās mūsdienu ainavas pieaugošo fragmentāciju. No Tava dārza dabisko zālāju sugas varēs izplatīties tālāk.

- **Izmanto vietējās ainavas dabisko bioloģisko daudzveidību!** Ja mauriņš ir jauns, nepārcenties ar pārāk biežu pļaušanu un mēslošanu. Ar laiku tajā pašas ieviesīsies savvaļas zālāju sugas. Jo dabiskiem zālājiem bagātākā apvidū atrodas dārzs, jo lielāka iespēja, ka piemājas mauriņā pašas ieviesīsies dabisko zālāju sugas, tostarp BVZ indikatorsugas.
- **Atstāj nepļautas “saliņas” vietās, kur redzi vislielāko augu daudzveidību.** Ļauj augiem noziedēt, izkaisīt sēklas un tad vari to nopļaut. Dažu gadu laikā redzēsi, ka vienmuļais zāliens kļūst krāsaināks.
- Ejot pastaigā pa dabiskiem zālājiem, vasaras otrajā pusē **salasi biežāk redzamo augu ziedkopas ar sēklām un izkaisu tās piemājas mauriņā.** Vislabāk to darīt sausos līdz mēreni mitros zālajos. Nevāc aizsargājamus augus – to ievākšana ir aizliegta un kaitē to populācijām! Mauriņā labi iedzīvojas gaiļbiksīte, vidējā ceļteka, ziepenītes, īstā un ziemeļu madara, kodīgais laimiņš, raudenes, māršili, dzirkstelīte, klinšu noraga (sausākās vietās), pļavas ķērsa, zeltainā gundega (mitrākās vietās).

Cita iespēja piedalīties dabisko zālāju atjaunošanā ir **dalība talkās**. Tās visā Latvijā organizē Dabas aizsardzības pārvalde (www.daba.gov.lv un informācija sociālajos tīklos), kā arī nevalstiskās organizācijas.

Zemju īpašniekiem, kuru īpašumā nav bioloģiski vērtīgu zālāju un nav vēlmes/iespējas tos atjaunot vai izveidot un kuru galvenā nodarbošanās ir lauksaimniecības kultūru audzēšana tīrumos, tomēr ir iespēja dot vairāk telpas savvaļas sugām, dot tām iespēju saglabāties un izplatīties. Īpaši svarīgi tas ir intensīvas lauksaimniecības apvidos, sevišķi Zemgalē, kur ir liels aramzemju un niecīgs dabisko zālāju īpatsvars. **Aparot laukus, atstāj ceļmalas joslas neuzartas, lai tajās saglabājas vai var izveidoties zālājiem raksturīga veģetācija!** Tas var būt izšķiroši daudzu sugu izzušanā vai neizzušanā no plašiem apvidiem. Nav pat runas par aizsargājamām, retām sugām, bet tādām, kas Latvijā vēl pagaidām tiek uzskatītas par relatīvi parastām.

Finansiāls atbalsts bioloģiski vērtīgo zālāju apsaimniekošanai

Latvijas Lauku attīstības programma 2014.–2020. gadam ietver pasākuma “Agrovide un klimats” aktivitāti “Bioloģiskās daudzveidības uzturēšana zālajos” (BDUZ). **Šeit īsi izklāsti pašreizējie nosacījumi (2018. gadā), taču pēc 2020. gada tie var mainīties** – jāseko līdzi aktualitātēm. Visticamāk, turpmāk katram BDUZ saņēmējam būs jā sagatavo BVZ apsaimniekošanas plāns savai zemei un jāapsaimnieko zālāji saskaņā ar to, lai izvēlētos piemērotākās metodes, kas palīdz, nevis ir pretrunā ar zālāju bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu.

BDUZ aktivitātes mērķis ir bioloģiski daudzveidīgo zālāju saglabāšana, savvaļas augu, dzīvnieku, putnu populācija un ainavas uzturēšana lauksaimniecībā izmantojamās zemēs. **Piesakoties BDUZ atbalstam, lauksaimnieks uzņemas daudzgadu saistības** par katru pieteikto platības vienību, sākot ar pirmo maksājuma apstiprināšanas gadu. Lai saņemtu atbalsta maksājumus, lauksaimniekam:

- katru gadu jāiesniedz Lauku atbalsta dienestam Vienoto iesniegumu, veicot atzīmi pie lauka par pieteikšanos BDUZ kārtējā gadā;

- **jāsaimnieko atbilstoši aktivitātes atbalsta saņemšanas nosacījumiem** (piemēram, jāsavāc nopļauto zāli/sienu, jāievēro ganību dzīvnieku blīvumu u. c.);
- nedrīkst samazināt apstiprināto platību;
- ja saistību platības samazinājums būs lielāks par 2%, par samazināto platību saistības tiks pārtrauktas un iepriekš saņemtais atbalsts būs jāatmaksā!

Atbalsta apmērs par 1 ha atbalsttiesīgās platības, ko veido vismaz 0,3 ha lieli lauki, un kurā ievēroti visi atbalsta saņemšanas nosacījumi ir šāds: 55 EUR par BVZ (nav noteikta zālāja ražības klase); par Eiropas Savienības nozīmes aizsargājamiem zālāju biotopiem: par zālāju ražības 1. klasi – 83 EUR; par 2. klasi – 155 EUR; par 3. klasi – 206 EUR; par 4. klasi – 330 EUR.

Ražības klases noteiktas [Ministru kabineta noteikumu 2. pielikumā](#), kas attiecas 2014.–2020. gada plānošanas periodu. Ražības klases noteiktas pa Eiropas Savienības biotopu veidiem un to variantiem. Dabā tās ir tiesīgi noteikt sertificēts sugu un biotopu aizsardzības jomas eksperts, kas tiesīgs sniegt atzinumus par zālāju biotopiem.

Ja atjauno aizaugušu zālāju, tad jāņem vērā, ka līdz atjaunošanai tas neatbilst lauku blokam (atbalsttiesīgai platībai). Atbilstību var pārbaudīt [Lauku atbalsta dienesta kartē](#). Lauku blokā nedrīkst būt vairāk par 50 atsevišķi augoši koki uz hektāru, nedrīkst būt mitrzeme un augt vilkvāļītes, nedrīkst būt invazīvo latvāņu ģints augu ar ziedkopām, platībā nedrīkst būt nelauksaimnieciska darbība (skatīt [Ministra kabineta noteikumu 62. punktu](#)). Atbalsta saņēmējam jāreģistrējas kā Lauku atbalsta dienesta klientam.

BDUZ atbalstu par 1.–3. klasi var saņemt tikai lauksaimniecības zemes, kas atbilst lauku bloka nosacījumiem (tiesīgas saņemt gan BDUZ, gan vienotās platības maksājumu). 4. ražības klase netiek iekļauta agrovīdes lauku blokos un šīs platības nevar pieteikt vienotajam platības maksājumiem, jo tās ir pārāk slapjas vai purvainas, tajā var būt vairāk par 50 kokiem hektārā.

Lai izveidotu lauku bloku vietā, kur tā šobrīd nav, Lauku atbalsta dienestā no klienta ir jāsaņem lauku bloka precizēšanas pieprasījums, kurā ir norādīta informācija par sakoptajiem zālājiem un to robežām. Platība tiks identificēta un uzmērīta kā lauku bloks tikai tad, ja tā būs sakopta (nopļauta vai noganīta) un tai būs dabā nosakāmas robežas.

Informācija par zālāju biotopu (ja tas ir inventarizēts un uzkartēts) atrodama dabas datu pārvaldības sistēmā “Ozols” <http://ozols.daba.gov.lv/pub/>. Tur var uzzināt arī, kura ražības klase zālājam noteikta.

Eiropas Savienības nozīmes biotopus nedrīkst uzart! Uzaršanas aizliegums parādīts [Lauku atbalsta dienesta kartē](#).

BDUZ atbalsta maksājumu administrē [Lauku atbalsts dienests](#), kas sniedz arī konsultācijas neskaidrību gadījumā.

Ja zālāja biotopa aizsardzībai izveidots **mikroliegums lauksaimniecības zemē** un zemes vienības platība tajā ir lielāka par 1 ha, īpašnieks ir tiesīgs saņemt arī ikgadēju atbalsta maksājumu 44 EUR/ha, ievērojot mikrolieguma aizsardzības nosacījumus. Vairāk informācijas [Dabas aizsardzības pārvaldē](#).

Papildus materiāli internetā

[Auniņš A. \(red.\) 2013. Eiropas Savienības nozīmes biotopi Latvijā. Noteikšanas rokasgrāmata. 2. precizēts izdevums. Latvijas Dabas fonds, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga.](#)

[Baroniņa V., Kabucis I. 2008. Iepazīsimies – pļava. Bioloģiski vērtīgo zālāju augu indikatorsugas. Latvijas Dabas fonds, Rīga.](#)

[Bojāre D. Paliņu pļavu atjaunošana. Brošūra.](#)

[Lauku atbalsta dienests.](#)

[Lārmanis V. \(red.\). 2013. Bioloģiski vērtīgo zālāju kartēšanas metodika. Dabas aizsardzības pārvalde, Sigulda, 61 lpp.](#)

[Rūsiņa S. 2008. Dabisko zālāju apsaimniekošana augāja daudzveidībai. Grām.: Auniņš A. \(red.\) Aktuālā savvaļas sugu un biotopu apsaimniekošanas problemātika Latvijā. Latvijas Dabas fonds, Rīga.](#)

[Rūsiņa S. \(red.\) 2017. Dabiskās pļavas un ganības. Vadlīnijas aizsargājamo biotopu saglabāšanai Latvijā. Dabas aizsardzības pārvalde, Sigulda \(izdota arī grāmatas formātā latviešu un angļu valodā\).](#)